

SADAN VUODEN TAKAAKO?

TAUSTAA

Virittäjä on numerossaan 4/1996 julkaissut Heikki Paunosen artikkelin »Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat». Fennistiikan historiassa on henkilökohtaisia hyökkäyksiä esiintynyt silloin tällöin, mutta hämmentävää on huomata, että Paunosen artikkelin loppukappaleessa (s. 553–554) olen hyökkäyksen kohteeksi joutunut minä: olen henkilö, joka ei toimi kielentutkijan ja -ohjailijan roolinsa mukaisella tavalla vaan rikkoo neutraaliuden ihanetta, esiintyy sopimattoman affektisesti ja jonka asenteet ovat jääne sadan vuoden takaa. Kritiikki perustuu kahteen tuoreeseen kirjoitukseeni. Koska en pidä Paunosen tulkintaa oikeana ja koska Paunonen on perustellut ja dokumentoinut kritiikkiään niin vähän, että koko asia jää epäselväksi, haluan tuoda esiin oman näkökulmani.

Toinen kirjoituksistani on Hiidenkiven kolumnini Suomen kielen tutkijat ja yhteiskunta (1996b), joka on kantaaottavaksi tarkoitettu kirjoitus eikä sellaisena voisikaan olla neutraali, mutta mielipiteeni olen siinäkin perustellut. Tämä kirjoitus on siis ilmestynyt, joten kiinnostuneet voivat sen lukea. Ongelmallisempi tässä mielessä on toinen Paunosen mainitsema tekstini: se on

Greifswaldissa »Sprachen in Finnland und Estland» -symposiumissa marraskuussa 1996 pitämäni saksankielisen esitelmän suomenkielinen käsikirjoitus (1996c), jonka olin Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksessa noudatettavan tavan mukaan jakanut kollegoille nähtäväksi; en kuitenkaan kuvitellut, että tämä vielä viimeistelemätön versio tietämättäni tulisi epäsuorasti julkisuuteen. Myöhemmin esitelmä ilmestyy viimeistelytynä lähdeviitteellisenä laitoksena saksaksi. Tämä suomen kielen huollon ja osin suomen kielenkin tilaa ja tulevaisuutta käsittelevä esitelmä perustuu kuitenkin suurelta osin kirjoituksiini (1994a, 1994b, 1996b, edelleen pakina 1996a); virallisen kielenhuollon esittely siinä on peräisin tuoreimmasta käsillä olevasta lähteestä, Kieli ja sen kieliopit -teoksesta (1994: 189–196).

MITÄ KIRJOITIN?

Sadan vuoden takaiset asenteet eivät sinänsä ole hyviä tai huonoja, oikeita tai vääriä. Se, millä tavoin kirjoitukseni edustaisivat sadan vuoden takaisia asenteita, ei käy Paunosen tekstistä ilmi. Alumpana artikkelissaan hän kuitenkin mainitsee sellaisia seikkoja kuin sanastollisen purismin, kielen

lakien yläpuolelle asettumisen, kielen jaot-
telun parempaan ja huonompaan kieleen.
Mitään tällaista ei näissä kirjoituksissani
ole.

Hyväksyn kyllä molemmissa kirjoituk-
sissani yleiskielen merkityksen ja pidän
hyödyllisenä yleiskieleen sitoutumista,
mutta tätä ei voine pitää aikansa eläneenä
ajatteluna: Greifswaldin-esitelmäni yleis-
kielen merkitystä käsittelevässä kohdassa
viittaa brittiläiseen sosiolingvistiin Jean
Aitchisoniin, jonka mukaan yleiskieli voi
olla tärkeä puhujia yhdistävä tekijä, kansal-
listunteen lähde ja riippumattomuuden
symboli; toisaalta yleiskielen olemassaolo
edellyttää, että kieliyhteisön jäsenet halua-
vat käyttää yleiskieltä, sitoutuvat siihen
(Aitchison 1981: 232).

Yleiskielen tietyn myönteisen arvon
tunnustaminen ei kuitenkaan merkitse mui-
den kielimuotojen halveksintaa, ei minun
ajattelussani ja tuskin Aitchisoninkaan. Si-
toutuminen ei tietenkään merkitse sitä, että
kaikki kaikissa tilanteissa käyttäisivät yleis-
kieltä.

Yhdessä kohdassa olen molemmissa
kirjoituksissa ollut puolueellinen ja tunne-
valtainenkin, nimittäin suhteessa suomen
kielen asemaan. Olen kritisoinut käynnis-
sä olevaa suomen kielen käyttöalan supis-
tamista, johon vieraiden kielten, etenkin
englannin, käytön lisääminen suomalais-
tenkin kesken uhkaa johtaa. Samanlaista
huolta ovat tunteneet kirjoituksissaan myös
monet muut fennistit (ainakin Kytömäki
1995; Uusi-Hallila 1995; Leino 1996a,
1996b; Saukkonen 1996b).

Eri varieteetteja voi tutkia neutraalisti,
mutta niiden ja kokonaisten kielten ase-
maan ja tulevaisuuteen vaikuttavat seikat
ovat monesti yhteiskunnallisia ja arvokysy-
myksiä. Taidehistorioitsija voi analysoida
vaikkapa rakennusta neutraaliuteen pyr-
kien, mutta se, puretaanko vai säästetään-
kö rakennus, on arvokysymys. Mati Hint

(1996: 808) on ilmaissut asian pienten kiel-
ten kannalta näin: »Väikese keele ellujää-
mine tsiviliseeritud tänapäeva keelena on
võimalik üksnes siis, kui rahvas ja need, kes
ennast rahva tahtena esitavad, keelt väärtu-
seks peavad.»

KIELIOPPITYÖRYHMÄN SUOSITUS JA SEN TOTEUTUMISMAHDOLLISUUDET

Paunonen nostaa teksteistäni esiin vain kak-
si konkreettista kohtaa, ja molemmat liitty-
vät kielioppityöryhmän suositukseen, jon-
ka mukaan suomen kielen normitusperiaat-
teet olisi arvioitava uudelleen (Kieli ja sen
kieliopit 1994: 258). Tätä suositusta olen
kritisoinut. Paunonen (s. 554) nimittää työ-
ryhmän aloitetta keskustelun herättämisek-
si, mutta kyse on kyllä enemmän suora-
naisesta konkreettisesta suosituksesta. Si-
teeraan sen kokonaan, jotta analyysini tuli-
si ymmärrettäväksi [lihavoinnit minun]:

»4. Normitusperiaatteiden uudelleenar-
viointi. Suomen kielen ohjailuperiaat-
teista on suuri osa muotoiltu siinä vai-
heessa, kun **puhe- ja kirjakielen välillä
ei ollut ristiriitaa: puhuttu yleiskieli
noudatti kirjakielen sääntöjä**. Tämä
mahdollisti myös sen, ettei **puhekieltä
tarvinnut ottaa huomioon ohjailupe-
riaatteista sovittaessa**. Nykytilantees-
sa ja tulevaisuudessa tämä ei ole enää
mahdollista. On välttämätöntä, että suo-
men kirjakielen normitusperiaatteet ar-
vioidaan uudelleen ja että tässä arvioin-
nissa otetaan huomioon **puhekielen ja
kirjakielen muuttunut suhde**.

Kielioppityöryhmä esittääkin, että
Kotimaisten kielten tutkimuskeskuses-
sa tai Suomen Akatemian tukemana tut-
kimushankkeena aloitettaisiin tutkimus,
jonka tavoitteena on suomen puhe- ja
kirjakielen suhteen selvittäminen sekä
suomen kirjakielen normitusperiaattei-
den uudelleenarviointi.» (Kieli ja sen
kieliopit 1994: 258.)

Suosituksen tavoite on epäselvä: mitä mer-
kitsee »normien uudelleenarviointi»? Ensi-
▷

sijainen tulkintani on (ks. myös NS s. v. uudelleen, uudelleenarviointi), että tarkoitetaan jyrkkää muutosta, normien revoluu-tiota; jos olisi tarkoitettu evolutiivista, vä-hittäistä kehitystä, olisi kai puhuttu »nor-mien tarkistuksesta» tms.

Suosituksista on syytä tarkastella kahdes-ta näkökulmasta. On ensiksi pohdittava, onko yleiskielen vallankumous mahdolli-nen; toiseksi on selvitettävä suosituksen taustaoletusten pätevyys. Olen (1996b: 32) arvellut, ettei revoluu-tio olisi mahdollinen, ja samalla kannalla on kielenhuollon tutki-muksessaan Paula Sajavaara (1995: 5). Saksankin oikeinkirjoitusuudistus, jossa on ollut kysymys pienemmästä asiasta, on ol-lut vaikea prosessi (Ruppel 1996: 18).

Paunonen (s. 554) ottaa esiin Greifswaldin-esitelmästäni kohdan, jonka mu-kaan normien vallankumouksen yrittämi-nen olisi »suorastaan vaarallinen» hyök-käys yhteisen yleiskielemme kimppuun. Tämä Paunosen kuvaus ei anna aivan tark-kaa kuvaa kirjoituksestani, mutta käsittelen tässä vain kysymystä muutoshankkeen vaa-rallisuudesta. Katsoin, että normien vallan-kumouksen yrittäminen voisi johtaa kieli-riitoihin, ja kun ollaan tilanteessa, jossa omaa kieltä ei arvosteta vaan se voidaan, kuten Pentti Leino (1996b: A2) huomaut-taa, jopa nähdä kansainvälistymisen esteeksi, voivat kielikiistat entisestään vähentää äidinkielen arvostusta. Käsitykseni saa jopa tukea Paunosen nyt tarkasteltavasta kirjoi-tuksesta: hän toteaa (s. 550), miten Saari-maan ja Kettusen kiistat ovat turhauttaneet tavallisia kielenkäyttäjiä.

PUHE- JA KIRJAKIELEN »MUUTTUNUT SUHDE»

Suosituksen lähtökohtien tarkastelun kan-nalta tärkeitä termejä on kolme: kirjakieli, puhekieli ja yleiskieli. Ellei toisin ole mai-nittu, käytän niitä jäljempänä seuraavasti:

Puhekieli on ensisijaisesti puhuttuna tuotet-tu kielimuoto, spontaani puhe, siis puhuttu kieli ilman luentaa. *Kirjakieli* on ensisijai-sesti kirjallisena tuotettu kielimuoto, siis kirjoitettu kieli ilman puheen litteraatiota. *Yleiskieli* on sovittujen standardikielen nor-mien mukainen kielimuoto, kirjallinen tai suullinen. Tässä jaottelussa siis puhekieli ja kirjakieli eivät ole sidoksissa kielenhuollon normiin.

Suosituksen mukaan ohjailuperiaatteis-ta sovittaessa ei tarvinnut ottaa huomioon puhekieltä. Väite tuntuu mahdottomalta. Pauli Saukkosen sanoin kirjakieli on »pe-riaatteessa samanlainen kuin mikä tahansa teknisen tuotesuunnittelun avulla syntynyt tuote. Se on tietoisesti kehitetty ja suunniteltu puhekielen ’luonnonmateriaalin’ poh-jalta.» (Saukkonen 1996a: 4.) Saukkosen luonnehdintaan voi vielä lisätä pari historiallista seikkaa: vaihtelua on siinä, missä määrin yleiskieli on tietoisin, missä mää-rin evolutiivisemmän kehityksen tulosta, ja kun yleiskieli vanhenee, siihen alkaa vai-kuttaa traditio.

Historiallisen primaariutensa takia pu-hekieli on kaikkien yleiskielien (paitsi kei-notekoisia kieliä) edellytys. Yleiskieli voi perustua selvästi johonkin murteeseen tai olla suomen tapaan sekakoosteisempi. Sil-ti yleissuomenkin piirteet etupäässä ovat puhesuomen eri muotoihin kuuluvia; sel-vimpinä poikkeuksina ehkä *d* ja *ts*. Niissä-kin taustana on vanha kirjasuomi, johon nämä merkit ovat tulleet nimenomaan tiet-tyä ääntämystä kuvaamaan. Työryhmän mietintö kuitenkin rajoittaa näkökulman (Kieli ja sen kieliopit 1994: 183–186) vain 1800-lukuun ja jättää vanhan kirjasuomen huomiotta.

Suosituksen sisällöllisen osan lopuksi puhutaan puhekielen ja kirjakielen muuttu-neesta suhteesta. Mikä suhde tässä on muut-tunut? Tarkastelua vaikeuttaa se, että suo-situksen alussa termejä *puhuttu yleiskieli* ja

puhekieli käytetään näköjään synonyymisesti. Synonyymeiksi niitä ei voi katsoa, vaikka pitäisikin termiä *puhekieli* suppeampana kuin minä. Vakiintunutta on puhe Tampereen tai Turun puhekielestä taikka aluepuhekielistä; ne eivät missään tapauksessa ole samaa kuin puhuttu yleiskieli. Aivan yhtä vakiintunutta on se, että yleiskieli, myös puhuttu, ymmärretään jo määritelmällisesti norminmukaiseksi. Siten ei voi väittää, että puhutun yleiskielen ja kirjakielen suhde olisi muuttunut, vaan se on ennallaan. Ilmeistä on, että puhutun yleiskielen käyttöala on jonkin verran supistunut, mutta ei niin paljon kuin suositus antaa ymmärtää. Työryhmän mietinnöstä (Kieli ja sen kieliopit 1994: 187–188) syntyy kuva, että vuosisadanvaihteen sivistyneistö olisi kaikissa tilanteissa puhunut vaihtelemattoman yleiskielisesti. Tätä käsitystä ovat kritisoineet Päivi Rintala (1994: 129) ja varhaisesta aikalaisnäkökulmasta jo Lauri Kettunen (1909: 166).

Pisimmälle käsityksen puhe-suomen aiemmasta homogeenisuudesta Paunonen on vienyt eräässä toisessa artikkelissaan (1994: 27), jossa hän toteaa: »Nykyisin nauramme helposti vanhojen suomalaisten elokuvien jäykälle replikoinnille, mutta niissä kuvastuu 1900-luvun alkupuolelle ominainen tilanteisen vaihtelun puuttuminen puhekielestä.» Vanhojen elokuvien kieli ei kuitenkaan sovi puhekielen tutkimuksen perusmateriaaliksi: se on kirjakieltä, yhdenlaista luentaa. Monista vuosisadan alkukymmenten elokuvista voisi päätellä jopa, että noina aikoina ei maaseudulla puhuttu murrettä! On kysyttävä myös, mitä Paunosen väite konkreettisesti merkitsisi? Ilmeisesti sitä, että sivistyneistö olisi puhunut vaihtelemattomaa yleiskieltä, maalaisväestö ja kaupunkien työväestö vaihtelemattomaa kansanmurrettä.

Paunosen käsitystä vuosisadan alkukymmenten puhekielen vaihtelemattomuu-

desta ei voi aineiston puutteessa verifioida eikä falsifioida, mutta se tuntuu epätodennäköiseltä. Tuntuisi luonnolliselta, että tilanteista vaihtelua olisi ollut hyvinkin monissa yhteyksissä: muuttajien puheessa (esim. maalta opintielle tai Savosta Kotkaan tehtaaseen töihin lähteneiden kielessä), samoin maaseudulla, jossa tuolloin oli jo runsaasti yhdistystoimintaa ja kunnallisia luottamustehtäviä, edelleen vaikkapa helsinkiläisen koulunuorison parissa, joka käytti slangia vapaa-aikoinaan mutta tuskin koulutunneilla.

Onko sitten varsinaisen puhekielen ja yleiskielen suhde muuttunut? Viime vuosisadalla puhe-suomi oli kokonaisuutena selvästi kauempana yleiskielestä kuin nykyisin. Puhe- ja yleiskielen suhde voidaan siis perustellusti nähdä siten, että toisaalta puhekielen monet muodot, toisaalta norminmukainen yleiskieli eivät koskaan ole olleet Suomessa niin lähellä toisiaan kuin nykyisin. Koulutus ja yhteiskunnan muutos ovat merkinneet toisaalta murteiden taantumista, toisaalta sitä, että yhä useampi suomalainen hallitsee ainakin kirjoitetun yleiskielen.

Tähän kehitykseen kuitenkin liittyy puhe-suomen huomattava heterogeenisuus: vanhat murteet eivät suinkaan ole täysin kadonneet vaan elävät edelleen osana puhe-suomen alueellista ja sosiaalista variaatiota. Käsitys puhe-suomen tasoittumisesta on siis illuusio, kuten Harri Mantila (1993: 22) on huomauttanut. Kielioppityöryhmän suositus ei ota huomioon puhekielen moninaisuutta. Jos normitetun yleiskielen pohjaksi haluttaisiin ottaa nykypuhekieli, olisi kysyttävä, mikä puhekielen muoto se olisi: minkä alueen, minkä tilanteen, minkä ryhmän puhekieli? Paula Sajavaara (1995: 5) huomauttaakin: »Mietinnössä sanoja *kirjakieli* ja *puhekieli* on käytetty ikään kuin ne olisivat monoliittisiä, vaikka on yleisesti tiedossa, että molemmissa 'peruskielimuo-

doissa' on suurta vaihtelua.»

Suosituksen ja Paunosen ajattelun takana näyttää olevan joukko vahvoja taustaoletuksia. Peruslähtökohtana tuntuu olevan ajatuskanta, jonka on osuvasti kuvannut Paunosenkin artikkelissaan mainitsema lukiolainen Jouni Voipio (1996: A 11): »joko kaikkien on puhuttava kirjakieltä tai sitten kirjoitettava puhekieltä». Tähän tuntuisi liittyvän usko vanhaan hyvään aikaan, jolloin kaikki (tai oikeastaan sivistyneistö; ks. Anhava 1995: 42) ovat puhuneet norminmukaista yleiskieltä. Oireellista on, kun Paunonen (s. 552) toteaa, että osa kielenkäyttäjistä olisi »luisunut kielenohjailun tavoittamattomiin». Joskus siis koko kielenkäyttäjistä olisi Paunosen mukaan ollut kielenohjailun tavoitettavissa, mutta ilmi ei käy, milloin. Itse pitäisin todennäköisenä, että juuri nykyisin paljon suurempi osa kansasta on kielenohjailun tavoitettavissa kuin vaikkapa kansakoulun saati kiertokoulun aikana.

LOPUKSI

Heikki Paunosen tämänkertaisesta artikkelista, hänen aiemmista kirjoituksistaan ja kielioppityöryhmän mietinnöstä voidaan nostaa esiin kolme perusajatusta:

— Yleiskielen/kirjakielen ja puhekielen pitäisi olla mahdollisimman yhteneväiset. — Tämä ajatus on järkeenkäypä, mutta vain mielipide eikä tutkimustulos: sellaiset kielet kuin englanti ja ranska ovat tulleet maailmankieliksi, vaikka ovat kauempana tästä ideaalista kuin suomi. Puhekielen ja yleiskielen pitkälle menevä yhteneväisyys voi toteutua vain kahdessa tapauksessa: silloin, kun yleiskieli on hyvin nuori ja perustuu yhteen murteeseen, tai silloin, kun kieliyhteisö on myös vapaan puheen suhteen normatiivinen. Suomessa ei toteudu kumpikaan ehto.

— Suomessa yleiskieli ja puhekieli ovat

olleet aiemmin lähempänä toisiaan, mutta nyt on tapahtumassa eriytymistä. — Tämä käsitys perustuu yksipuolisesti helsinkiläisen sivistyneistön näkökulmaan ja käy kyseenalaiseksi, kun otetaan huomioon koko kieliyhteisö.

— Jotta oletettuun »ihannetilaan» päästäisiin, pitää yleiskielen normit muuttaa. — Suositus perustuu epävarmoihin lähtökohtiin, mutta olisi vaikea toteuttaa, vaikka lähtökohdat olisivat vankemmatkin.

Todettakoon vielä, että kirjoituksissani en ole kiistänyt yleiskielen normien vähittäistä muuttamista/muuttamista enkä tietenkään edellyttänyt, että yleiskieltä tulisi käyttää kaikissa tilanteissa. Kielelliseen suvaitsevuteen tulisi kuitenkin kuulua myös yleiskielen suvaitseminen.

Kielenhuoltokeskustelumme tarvitsisi kansainvälisen ja kontrastiivisen lisänäkökulman: Suomessa tunnetaan huonosti muiden maiden kielenhuoltoa ja puhekielen, kirjakielen ja yleiskielen suhdetta eri kieliyhteisöissä. Koulukielitaito voi vääristää kuvaa, kun olemme oppineet vieraista kielistä nimenomaan yleiskielen ja tulemme enimmäkseen sen kanssa tekemisiin. Silti tähänastiset suomeksi käsillä olevat katsaukset (Lehecková 1994; Ruppel 1996) viittaavat siihen, että Suomen tilanne ei ole poikkeuksellinen saati huolestuttava. Tärkeän kansainvälisen näkökulman myös viime vuosisadan kehitykseen on tuonut esiin Eugene Holman:

»The Finns, Hungarians and Estonians succeeded during the 19th century in modernising what were essentially peasant vernaculars into the fully functional vehicles of modern states. I remember a few years ago the amazement felt by many Finns when a young African scholar from the University of Dar-es-Salaam came to Finland to see the degree to which it could be used as a model for the development of structurally

similar Swahili. Their amazement was a consequence of their not being aware of the international significance of what Finnish intellectuals had done to develop the language during the 19th century, even though a person from far-off Tanzania knew it.» (Holman 1996.) ■

HEIKKI HURTTA

Tampereen yliopisto,

Suomen kielen ja yleisen kielitieteen

laitos,

PL 607, 33101 Tampere

Sähköposti: *skhehu@Uta.Fi*

LÄHTEET

- AITCHISON, JEAN 1981: Language change: Progress or decay? Fontana Paperbacks.
- ANHAVA, JAAKKO 1995: Miksi kirja- ja puhekielen eroista kannetaan huolta? – Kielikello2/1995 s. 42.
- HINT, MATI 1996: Eesti keel okupatsiooni jälle. – Keel ja Kirjandus 39 s. 802–808.
- HOLMAN, EUGENE 1996: Re: Who became Finns? – sfnet.keskustelu, foreigners, soc.culture.nordic.holman-27085614153200001@eng18.pc.helsinki.fi.
- HURTTA, HEIKKI 1994a: Millaista kielenhuoltoa? – Kielikuvia 1/1994 s. 910.
- 1994b: Onko suomen kielen normitusperiaatteet arvioitava uudelleen? – Kielikello 4/1994 s. 36–38.
- 1996a: Ryssät, bryssät ja suomen kieli. – Kielikuvia 1/1996 s. 18–19.
- 1996b: Suomen kielen asiantuntijat ja yhteiskunta. – Hiidenkivi 2/96 s. 31–32.
- 1996c: Suomen kielen huolto. Greifswaldin yliopistossa marraskuussa 1996 pidetyn esitelmän Sprachpflege in Finnland und Estland suomenkielinen käsikirjoitus. Tekijän hallussa.
- KETTUNEN, LAURI 1909: Suhteemme kirja-
kieleen. – Virittäjä 12 s. 165–168.
- Kieli ja sen kieliopit 1994: Kieli ja sen kieliopit: opetuksen suuntaviivoja. Opetusministeriö & Painatuskeskus, Helsinki.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1995: Äidinkieli ei ole vain yksi kieli muiden joukossa: alkajaissanat Suomen Kielen Seuran vuosikokouksessa 20.4.1995. – Sananjalka 37 s. 199–201.
- LEHECKOVÁ, HELENA 1994: Onko olemassa tsekkii äidinkielenään puhuvia? – Kielikello 4/94 s. 26–28.
- LEINO, PENTTI 1996a: Onko suomen kielellä tulevaisuutta? – Kanava 4/1996 s. 204–207.
- 1996b: Suomen kieli kaipaa suojeleamme. – HS 30.6.1996 s. A2.
- MANTILA, HARRI 1993: Onko puhesuomi yhtenäistynyt? – Virke 2/93 s. 20–23.
- PAUNONEN, HEIKKI 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – Tiede & edistys 1/94 s.17–28.
- 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – Virittäjä 100 s. 544–555.
- RINTALA, PÄIVI 1994: Kolmas kielioppikomitea jättänyt mietintönsä. – Sananjalka 36 s. 125–130.
- RUPPEL, KLAAS 1996: Saksan kielen oikein kirjoitus uudistuu. – Kielikello 4/1996 s. 17–21.
- SAJAVAARA, PAULA 1995: Kielenohjailu ja ohjailtu kieli. Lisensiaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos.
- SAUKKONEN, PAULI 1996a: Puheenvuoro. – Kielikello 4/96 s. 3–4.
- 1996b: Suomen kielen tulevaisuus. – Kanava 5/1996 s. 268–271.
- UUSI-HALLILA, TUULA 1995: Vastuu äidinkielestä. – Hiidenkivi 6/95 s. 2.
- VOIPIO, JOUNI 1996: Hyvää yleiskieltä ei ole varaa heittää roskiin. – HS 30.9.1996 s. A11.